

Pavlovits Tamás

PERSPEKTÍVA A HATÁRTALANRA, PERSPEKTÍVA A VÉGTELENRE

A transzcendens mutatkozásáról

„Nem nyugözött le görög sztléken: az emberi gesztus
mennyire lágy? [...]
Égi hatalmak alatt, ök tudták ezzel: idáig
érünk, ennyi miénk: ez az érintés; ha erősebb
kéz nyom: az isteneké. De az – isten dolga is egyben.”

Rainer Maria Rilke: A második elégia¹

A „transzcendens” kifejezés a latin *transcendo* igéből származik, amelynek jelentése átlép, túllép, meghalad. Az etimológiát alapul véve a transzcendens nem túlnanít jelent, hanem azt, ami összekapcsolja az ittenit a túlnanival. És mivel aktív igéről van szó, amely cselekvést jelöl, a transzcendens egy eseményre, az átlépés aktusára utal. A transzcendens tehát nem az, ami túl *van*, és nem is híd az itteni és a túlnani között, hanem *áthaladás, túllépés, határátlépés*. Önmagában a transzcendálás iránya nem meghatározott: lehet átlépés onnan ide és innen oda. De ha a transzcendens mutatkozásáról gondolkodunk, akkor a kifejezéssel rögzítjük ezt az irányt: egy fel-tárulkozásról van szó, amely a túlnanítól az innenső felé irányul. A transzcendenciát hagyományosan nem így értik, hanem magával a túlnanival azonosítják, és szakrális jelentést tulajdonítanak neki. A teológiai szövegekben a transzcendens Istenre vagy az isteni valóságra utal. Filozófiailag azonban nem vagyunk elkötelezve e jelentés mellett, ezért tartjuk magunkat az etimológiához. Mít jelent filozófiai értelemben a transzcendens, és mit érthetünk a transzcendens mutatkozásán?

Mivel a transzcendens az átlépés aktusára vagy eseményére utal, fogalma szükségszerűen összekapcsolódik a *határ* fogalmával. Az átlépés ugyanis a transzcendencia esetében határátlépést jelent. A határ ebben az értelemben nem két azonos nemű dolog közti választóvonalat jelent, mint amilyen az országhatár, hanem nyilvánvalóan a legvégső határt, amely természetes úton elérhetetlen. Azt, amit

¹ Rónay György fordítása.

PAVLOVITS TAMÁS

e határ határol, *immanensnek* nevezzük, az *in-manere*, „bennmaradni” jelentésű igéből eredeztethető kifejezéssel. Immanens mindaz, ami természetes, ami elérhető, ami elgondolható számunkra. A transzcendens tehát az immanens, azaz a természetes határán túlról érkező megmutatkozás. Mivel a határ a természetes határa, e megmutatkozás elsősorban magát a határt leplezi le. Azt mutatja meg, hogy a természetesnek *van* határa. Ha eltörlünk és felszámolunk minden határt, akkor sem a határátlépés, sem a transzcendens lehetősége nem merül fel. De mi jellemző a végső határ természetére, és mi határozza meg azt? Az alábbiakban erre a kérdésre keressük a választ, hiszen ez vezethet el a transzcendens mutatkozásának filozófiai értelmezéséhez.

Perspektíva a határtalanra

A végső határ nem más, mint a természet vagy a természetes határa. Ami túl van a természetén, arról mint természetfelettiről szoktunk beszélni. De van-e valami a természetén túl? Ez nehéz kérdés. Miért kellene a természetbe beleíródnia egy végső határnak? Pláne, ha természetén a világot vagy világegyetemet értjük, és azt határtalannak tekintjük. A kortárs kozmológiai modellek szerint a jelenlegi téridő struktúra nem határolt, a világegyetem gyorsuló tágulásának tudomásunk szerint nincsenek korlátai. A határtalan természet vonatkozásában nincsen értelme határátlépésről beszélni. Nincs, ami hírül adja magát, és megmutatkozzon a határon túlról, mivel határ sincs.

A természetnek azonban van egy másik értelme is: az emberi természet. Ez magában foglalja mindazt, ami emberi a maga fizikai-szellemi valóságában. Ha természetén az emberi természetet értjük, akkor – úgy tűnik – sokkal megfoghatóbbá válik a határ és a határoltság. Hiszen az emberi természet nyilvánvalóan határolt. Határoltak vagyunk fizikailag: a testünk, az általunk érzékelhető és megfigyelhető terek, az általunk beutazható, meghódítható területek mind végesek és határoltak. És határoltak vagyunk szellemileg: a gondolkodásunk, a felfogó- és következtető képességünk, az emlékezetünk és a képzeletünk egyértelműen véges és határolt. Az emberi természet kapcsán tehát elgondolhatóvá válik a határ. Ám nem éppen e határok folytonos kitolása, túllépése, sőt eltörlése az emberi természet lényege? Az ember fizikailag határolt, de olyan gépeket talál fel és alkot, amelyek ezeket a határokat folyton kitolják, sőt szinte megsemmisítik. Száz évvel ezelőtt még nem észleltünk a Tejútrendszeren kívüli égitesteket, és így nem létezett a galaxis fogalma, ma pedig tőlünk tizenkétfélmilliárd fényévnnyire lévő galaxisokat fényképez a Hubble űrteleszkóp. A La Manche csatornát alig több mint száz évvel

PERSPEKTÍVA A HATÁRTALANRA, PERSPEKTÍVA A VÉGTELENRE

ezelőtt repülték át először repülővel, ma azon dolgozunk, hogy ember indulhasson a Marsra, és lézervitorlával ellátott űrszondákat küldhessünk más csillagok körül keringő bolygók megfigyelésére. A „gén” kifejezést alig több mint száz évvel ezelőtt alkották meg, mit sem tudva a DNS szerkezetéről, ma pedig képesek vagyunk befolyásolni a növények, az állatok és az ember génállományát. Az emberi természet lélegzetelállító teljesítményei mutatkoznak meg azokban a megismerési aktusokban és műveletekben, amelyek az emberi határait folyton távolabb és távolabb tolják. A határok kitolása oly mértékű, hogy jogosan merül fel a kérdés: van-e a tudásnak és az anyagon végzett technikai átalakításoknak határa? Egy napon talán minden tudás birtokába jutunk, képesek leszünk az időutazásra, és a fény sebessége nem fog korlátot szabni a helyváltoztatás gyorsaságának? Mert van-e egyáltalán az emberi természetnek határa, és ha igen, hogyan határozható meg?

A kortárs biológiai szemléletmód az emberi természetet rendkívül tágas perspektívában értelmezi. Eszerint az emberi természet megjelenése és tevékenysége egy nagyon hosszú, folytonos fejlődési folyamatba ágyazódik, amely az ősröbbanástól a jelenig, a jelenből pedig a távoli jövőbe tart. Az ősröbbanást követően folyamatosan alakultak ki a galaxisok, a csillagok és a bolygók. A Föld nevű bolygón, kialakulása után néhány százmillió évvel, megfelelő körülmények adódtak az élet megjelenéséhez. Az első egysejtűek létrejötte és elterjedése elindította a biológiai evolúciót, amelynek eddig ismert legfejlettebb állomása az ember, az a lény, aki elvont fogalmi gondolkodással, nyelvvel és öntudattal rendelkezik. Ez a lény a Földön való megjelenése óta állandó fejlődést mutat, amely napjainkra egyre látványosabb méreteket ölt. Még ha az emberi természet határolt is, az ember olyan technikai tudásra tett szert, amely e határokat képes lebontani. A leglátványosabb fejlődés e tekintetben a mesterséges intelligencia területén mutatkozik: az ember képes olyan kibernetikai rendszereket fejleszteni, amelyek „szellemi” képességei messze felülmúlják az övéit, tovább tolvaa határokat. Az erős mesterséges intelligencia elmélete szerint csak idő kérdése, és a számítógépek olyan fejlettségi fokra tesznek szert, amelyen megvalósul az öntudat jelensége, azaz a gépek öntudatra ébrednek. Ebből következik, hogy az emberi öntudat sem jelent határt a fejlődésben, kialakulása pontosan megmagyarázhatóvá válik neurobiológiai folyamatok alapján, és ha ez sikerül, képesek leszünk mesterségesen reprodukálni. Az emberi tudás és technikai jártasság a létezés szinte minden területén túllendül az akadályokon és határokon, újra és újra rámutatva azok látszólagos voltára. Ezt nemcsak a tudományos-technikai teljesítményekben, de a sportban is megfigyelhetjük. Nincs olyan világrekord atlétikában, úszásban, evezésben (hogy az extrém sportokról ne is beszéljünk), amely ne sarkallna újabb generációkat

PAVLOVITS TAMÁS

a megdöntésére, ami előbb-utóbb sikerül is. Szkeptikusabb gondolkodók azt választanák minderre, hogy az emberi természet mégiscsak határolt, hiszen az élet véges, és belátható időn belül mindenkinek meg kell halnia. Ám az élet biológiai szemléletmódja nem mutat fel olyan határoló elvet, amely a szervezet végső felbomlását szükségessé tenné. Noha még nem értjük pontosan az öregedés jelenségét, az erre irányuló kutatások nyomán olvashatunk olyan nyilatkozatokat, melyek azt a reményt keltik, hogy egy napon meg tudjuk majd akadályozni az életfunkciók leállását, kiküszöbölve a biológiai halált.

Úgy tűnik tehát, hogy sem a természetben magában, sem az emberi természetben nincsen abszolút, végső határ. Még ha az emberi természet határoltnak tűnik is, lényege éppen az, hogy ezt a határt határtalanul kitolja. Transzcendensről mint határátlépésről itt nem lehet szó, hiszen a határ kitolása nem a határ átlépését jelenti, hanem annak eltörlését, látszólagosságának leleplezését. Ez a természettudományos szemléletmód az immanensben mozog és annak feltétlen kiterjesztésére irányul. A határ folytonos kitolása a transzcendens mutatkozásának lehetőségét is megszünteti. Mivel ebben a perspektívában nincsen valóban végső határ, nem is mutatkozhat meg semmi a határon túlról. Ez a perspektíva tehát a szó szoros értelmében a határtalanra nyitott. A határtalan azt jelenti, hogy az itteni határait vég nélkül tágítjuk, és végeredményben tagadjuk egy végső határ létezését.

Határtalan és végtelen

Ahhoz, hogy transzcendensről és a transzcendens mutatkozásáról beszélhessünk, egy másik perspektívát kell meghatároznunk. Olyant, amely nem a *határtalanra*, hanem a *végtelenre* nyitott. Itt meg kell különböztetnünk egymástól e két fogalmat. A határtalan az immanens korlátlan meghosszabbítása a határ kitolása által. Létezésünket végesnek tapasztaljuk: testünknek, a körülöttünk lévő tárgyaknak, a bennünket láthatóan körülvevő tereknek világosan felismerjük a határait. Ám hamar ráébredünk, hogy e határok csak látszólagosak, amennyiben minden láthatóan véges testet vagy teret egy rajta kívüli tér vesz körül, ahogy kontinensünket az óceán, Földünket a légkör, a légkört a Naprendszer, a Naprendszert a Tejútrendszer és így tovább, de végső határba seholy nem ütközünk. A határok csak látszólagosak, életünk tere és benne a lehetőségeink határtalanok. A határtalan mint fogalom tehát a bennünket körülvevő immanens valóságra vonatkozik, abból indul ki, arra épül és annak a kiterjesztése. A végtelen a határtalannal ellentétes fogalom. A végtelen ugyanis nem a végesből és az immanensből

PERSPEKTÍVA A HATÁRTALANRA, PERSPEKTÍVA A VÉGTELENRE

képződik, hanem teljesen autonóm minden végeshez képest. Míg a határtalan a véges dimenziójában bontakozik ki, addig a végtelen a végeshez képest teljesen más. A kettő különbsége onnan is megérthető, ha figyelembe vesszük, hogy a határtalan és a végtelen különbözőképpen viszonyul a határ fogalmához. A határtalan, mint láttuk, kitolja, látszólagossá teszi, felszámolja a határt. A végtelen épp ellenkezőleg: mivel a végeshez képest radikálisan más, nem a határon innen van. A végtelent a végső határ nem érinti és nem határolja. Ám ha megmutatkozik, ha valamilyen módon megnyilvánítja magát, akkor egyúttal a végső határt is kinyilvánítja, hiszen minden határt meghaladva a határon túlról és így a végső határról ad hírt. Amíg tehát a határtalan radikálisan immanens, addig a végtelen *per definitionem* transzcendens. Azt kérdezzük hát, hogy ha korunk természettudományos perspektívája a határtalanra nyitott, akkor milyen perspektíva nyitott a végtelenre?

Egy olyan perspektívát kell meghatározni, amely nem eltörölni igyekszik a határt annak korlátlan kitolásával, hanem érzékeny rá. E perspektíva felfedezéséhez nem kell messzire mennünk, hiszen bensőségesen hozzánk tartozik: ezen keresztül tárul fel számunkra a valóság. Fenomenológiai perspektívának nevezik, mivel abból indul ki, hogy a valósághoz csak azon a módon férünk hozzá, ahogy az *megjelenik* számunkra. Megjelenés pedig csak ott van, ahol észlelő tudat is van. A valóság tehát *fenoménként* jelenik meg számunkra, és arról, ami van, kizárólag e megjelenésen keresztül lehet tudásunk. A fenomenológiai perspektíva szubjektív, abban az értelemben, hogy az észlelő tudatot tekinti elsődleges valóságnak, amely csak a számára megjelenő fenoméneken keresztül szerez tudomást bármiről. A természettudományos perspektíva ezzel szemben objektív, ami annyit jelent, hogy tudásának tárgyait tárgyiasítja, objektíválja és általánosítja. Itt nem fontos az a mód, ahogy a valóságot észleljük, azt mintegy zárójelezzük. Már eleve a tárgyaknál vagyunk, azokat vizsgáljuk a tudás technikai módszereivel és eszközeivel. Nem az a fontos, miként észleljük a világot, hanem az, hogy milyen a világ a maga objektív valóságában.

Azt kell megértenünk, miért a végtelenre nyitott a fenomenológiai perspektíva, és – szemben a természettudományos perspektívával – miért érzékeny a végső határra. Mindenekelőtt látnunk kell, hogy ezek a perspektívák olyan valóságértelmezési modellek vagy paradigmák, amelyek más-más valóságleírást eredményeznek. Következésképpen bizonyos fogalmak is mást jelentenek attól függően, honnan értelmezzük őket. Vegyük például az élet fogalmát. A természettudományos szemléletmód keretein belül az élet biológiai működési mechanizmus, amely bizonyos külső megkülönböztető jegyekkel rendelkezik (reprodukción, anyagcsere,

PAVLOVITS TAMÁS

táplálkozás, információtartalom, alkalmazkodóképesség, növekedés stb.). Ezzel szemben a fenomenológiai szemléletmódban az élet egészen más jelentéssel bír. Az élet *megéltség*. Az élet az öntudathoz tartozik, és éppen annak a szubjektív perspektívának a fennállását jelenti, amelyben egyes szám első személyben észleljük és megéljük a valóságot, a jelent. Ez az élet radikálisan határolt, amennyiben fogalma elválaszthatatlan a haláltól. Tehetünk úgy, mintha soha nem halnánk meg, ám az életnek vannak olyan pillanatai, amikor szembejön velünk a halál: a saját halálunk. Ezeket halálközeli élményeknek szoktuk nevezni, olyan tapasztalatoknak, amikor hirtelen evidens módon belátjuk és átéljük, hogy meghalunk. Nem elképzeljük, nem reprezentáljuk a halált, hanem átéljük. Ez szükségszerűen határtapasztalat, amelyben a végső határ mutatkozik meg számunkra. A határral együtt ugyanakkor a határon túli is hírt ad magáról, hiszen a határ nem tud pusztán önmagában megmutatkozni. Ebben a tapasztalatban a transzcendens mutatkozik. Ez a transzcendens nem határtalan, hanem végtelen, hiszen túl van a határon. A transzcendenst itt továbbra sem vallási-teológiai értelemben használjuk, hanem pusztán mint a *radikálisan más* megmutatkozását. A halál tapasztalatában akár a semmi, a végérvényes megsemmisülés lehetősége is feltárhatja magát: az maga a transzcendens, a radikálisan más. A semmi pedig végtelen, mert semmilyen határral nem érintkezik, és semmilyen határ nem határolja. Míg a természettudományos perspektívában a halál az emberiség szintjén legyőzendő betegségek, öregedés vagy balesetek következménye, addig a fenomenológiai perspektívában a végső határ és a radikálisan más mutatkozását és átélését jelenti. Amikor életről-halálról beszélünk, mindkét szemléletmód fogalmiságát használhatjuk, de ha figyelmesek vagyunk, észrevehetjük, mennyire különböznek egymástól. Ez a példa talán érthetővé teszi a két perspektíva meghatározta fogalmi különbségeket és különböző viszonyukat a határhoz.

Perspektíva a végtelenre

Azáltal, hogy a fenomenológiai perspektíva a végtelenre nyitott, érzékeny a határra is. Nem eltolni, felszámolni igyekszik, hanem felkutatni és letapogatni. Ez az érzékenység szükséges ahhoz, hogy a transzcendens mutatkozásáról beszélhessünk. A fenomenológiai hagyomány maga is használja az immanens-transzcendens fogalom párt. Az immanens a szubjektív észleleti valóságot jelenti: azt, ami az elmében fenoménként megjelenik, azaz a jelenségek világát. Transzcendensnek pedig az e jelenségvilág határára túlit nevezi. Ahhoz tehát, hogy egy fenomenológiai elemzés meg tudja közelíteni a transzcendenst, meg kell határozni az immanens

PERSPEKTÍVA A HATÁRTALANRA, PERSPEKTÍVA A VÉGTELENRE

észlelési tapasztalatok határát. Edmund Husserl, a fenomenológia alapító atyja ezt írja: „A világ léte [...] mind a tudathoz, mind az önálló evidenciához képest transzcendens és az is marad.”² Ez azt jelenti, hogy ahhoz, hogy a világ miként *van*, nem férhetünk soha hozzá, csakis ahhoz, ahogyan számunkra *mutatkozik* – használjuk a világ kikutatására akár a legszofisztikáltabb eszközöket. Másként szólva: áthidalhatatlan a szakadék a világ magában való léte és aközött, ahogyan észlelésünk számára adódik. A világ a maga létében túl van a végső észlelhető határon. De Husserl hozzáteszi: „Ez a tény nem változtat azon, hogy bármiféle transzcendencia a tudattól elválaszthatatlanként konstituálódik egyedül a tudatban.”³ Azaz mivel a transzcendens a határlépés aktusa, ezért minden, ami transzcendens, a tudathoz képest transzcendens, hiszen a tudatos észlelés természete jelöli ki az immanens határát. Az észlelhető ugyanis, amit az észlelő tudat tapasztalni képes. A transzcendens tehát a tudathoz tartozik, hiszen ha megmutatkozik, akkor maga az észlelő tudat határa mutatkozik meg.

A transzcendens mutatkozására vonatkozó kérdést tehát így fogalmazhatjuk meg: megmutatkozhat-e valami az észlelő tudat számára azon a határon túlról, amelyet maga az észlelő tudat természete határoz meg? Ha e kérdésre igen a válasz, akkor a transzcendens valami olyannak a megmutatkozása kell hogy legyen, ami nem mutatkozhat meg, hiszen túl van az észlelhetőség határán. Másképp mondva: a transzcendens nem lehet fenomén (jelenség). A megjelenése ezáltal paradoxon, mivel ha megjelenik, úgy jelenik meg, hogy nem jelenik meg. Vajon ez a paradox jelleg nem lehetetleníti-e el a határnak és az azon túlinak a megmutatkozását?

A fenomenológiában az észlelés határát horizontnak nevezik. A horizont minden megjelenés transzcendentális feltétele. A horizont soha nem jelenik meg az észlelés számára, mégis minden észlelés alapját képezi, mert nélküle semmi nem jelenhetne meg a tudatban. A horizont bizonyos értelemben határtalan, amennyiben az észlelési mező soha nem mutatkozó határát jelenti, a horizont meghatározta immanencia pedig a véges formák világa. Husserl szerint minden fenomén véges formaként mutatkozik a határtalan horizont előtt, ám a horizont mint horizont soha nem lehet észlelés tárgya. A fenomenológiai hagyományban azonban több gondolkodó is vallja, hogy vannak olyan tapasztalataink, amelyek nem értelmezhetők ebben a fenomenológiai sémában. Bizonyos tapasztalati események

² Edmund Husserl: *Karteziánus elmélkedések*, Budapest, Atlantisz, 2000, 3. elmélkedés, 28. §, 75. Mezei Balázs fordítása.

³ Uo.

PAVLOVITS TAMÁS

ugyanis nem a véges immanencia terepén zajlanak számunkra, tárgyuk nem íródik bele véges formában az észlelési horizont meghatározta mezőbe, hanem szétfeszíti azt. Ezeket az eseményeket a végtelen észleléseként írhatjuk le, és csak egy végtelenre nyitott perspektívában van értelmük. Milyen eseményekről van szó? Jean-Luc Marion *túltelített fenoméneknek* (*phénomènes saturés*) nevezi ezeket,⁴ arra utalva, hogy e megjelenések nem íródnak be a véges formák közé, és mintegy még a határtalan horizonton is „túlcsoordulnak”. Példaként itt hármat említünk: a fenségést, a végtelen ideáját és az emberi arcot.

Túltelített fenomént eredményez az az élmény, amelyet hagyományosan a *fenséges* fogalmával írunk le, és amelynek legrészletesebb értelmezésével Kantnál találkozunk. A fenséges főként a csillagos ég látványában mutatkozik: észleléséhez azt szükséges megtapasztalnunk, hogy amikor tekintetünket egy tiszta éjszakán az égre emeljük, a világegyetem valóságát a maga felfoghatatlan nagyságában semmilyen erőfeszítéssel nem vagyunk képesek elképzelni, azaz megjeleníteni önmagunk számára. A világ a maga valóságában túl van észlelőképességünk határán, meghaladja, transzcendálja azt. A fenséges azért túltelített fenomén, mert nem fér bele észlelésünk véges kereteibe: észlelése során éppen e keretek, azaz az észlelés legvégső határai tűnnek fel számunkra azáltal, hogy a világ meghaladja azokat. E tapasztalat szélsőséges jellegét az is hangsúlyozza, hogy egymással ellentétes érzések kísérik: a valóság ilyen megmutatkozása egyszerre jár csodálattal és rettegéssel. Mindkettő a határ megmutatkozásához köthető: a csodálat azért, mert amit látunk, túl van minden megszokott véges formán, a rettegés pedig azért, mert amit észlelünk, radikálisan összemérhetetlen önmagunk végességével.

Egy másik túltelített fenoménre Descartes mutat rá: szerinte a végtelen észlelése nem külső, hanem belső észlelés útján adott. Az elme rendelkezik ugyanis a tökéletes végtelen fogalmával, azaz ideájával, amely nem a véges korlátlan meghosszabbításával jön létre, hanem független minden véges fogalomtól, formától és ideától, és pozitív tartalma van. Ez a pozitív tartalom az elmében közvetlenül észlelhető abban az esetben, ha képesek vagyunk elménket minden véges érzéki tartalomtól megtisztítani, és éber figyelmünkkel a végtelen felé fordulni. Descartes szerint ez az észlelés is határtapasztalatot eredményez, hiszen a végtelent a véges elme nem képes maradéktalanul tartalmazni, azaz nem képes felfogni: a közvetlenül észlelhető végtelen minden evidenciája dacára megérthetetlen marad

⁴ Jean-Luc Marion: Le phénomène saturé, in Jean-Louis Chrétien – Michel Henry – Jean-Luc Marion – Paul Ricœur: *Phénoménologie et théologie*, Criterion, Párizs, 1992.

számunkra, azaz radikálisan meghaladja felfogóképességünket. Fenomenológiai nyelven kifejezve: ez a fenomén nem fenomén, azaz nem véges formában mutatkozik meg az észlelési horizonton, hanem túlsordul nemcsak minden véges formán, hanem a határtalan horizonton is.

Emmanuel Lévinas XX. századi fenomenológus túltelített fenoménként írja le az emberi arcot. Azt vizsgálja fenomenológiai módszerekkel, mit látunk, amikor egy ember arcába tekintünk. Az emberi arc hagyományos értelemben véges forma, amely jól meghatározott részekből tevődik össze: szemekből, szájból, orrból, homlokból stb. Ám e véges részek felsorolása csupán az arc objektívált fogalmát írja le, nem pedig azt, amit a másik ember arcába tekintve tapasztalunk. Hogyan írható le fenomenológiailag a tekintet villanása, a rejtélyesség, a huncut mosoly árnyéka, amelyet semmilyen izomrezdülés nem árul el, egy kacér pillantás tünevénye egy zajos társaságban, a kétségbeesés feneketlen mélysége, a megdöbbenés kiüresedettsége, az izgatott várakozás felfokozottsága, amelyet fegyelmezett arcvonások palástolnak, az emberi arc megannyi titkos jelentése? Az arc olyan jelentésárnyalatai ezek, amelyek nem jelennek meg a felszínen, nem a részek elrendezésének függvényei, és mégis lényegi részei az arc tapasztalatának. Az arc ezért lényegében nem felszín és nem véges forma, hanem valami végtelen többlet minden véges megjelenéshez képest. Az arc többlete az a *tekintet*, amely rám irányul, valahonnan máshonnan, egy olyan forrásból, amelyhez nincsen közvetlen hozzáférésem, amelyet nem vezethetek vissza önmagamra, amelyet nem birtokolhatok. Ez a forrás a másik ember személyes jelenléte, egy idegen tudat, amely radikálisan más hozzám képest. A másik ember arca a végtelen másságból felém irányuló tekintet. A másik emberrel való találkozás eseménye az arc megjelenése. Ez túltelített fenomén, hiszen minden véges formán túlról érkezik. Az arc nem véges forma, és nem is határtalan, hanem végtelen: az arccal való találkozás egy olyan fenomén megjelenése, amely láthatatlan marad számomra. Lévinas szerint ezért minden találkozás határtapasztalat.

Mindhárom példa olyan leírást követ, amely a végtelenre nyitott perspektíván alapul. Az emberi észlelés véges, ám ez nem jelenti azt, hogy nem áll kapcsolatban a végső határral és a végtelennel. Az észlelési mező immanens, de különböző módokon megmutatkozhat számunkra a radikálisan *más* és vele együtt a végső határ. Ahhoz, hogy ezt észleljük, meg kell maradnunk abban a nézőpontban, amely eredendően hozzánk tartozik, és érzékenynek kell lennünk a végső határra. Az teljesen más kérdés, hogy e megmutatkozás élménye után milyen jelentést adunk annak, ami megmutatkozik a határtapasztalatban. Ez lehet etikai, esztétikai, vallási. Semmilyen jelentésadás nem nélkülöz bizonyos önkényességet, hiszen ekkor nevet

PAVLOVITS TAMÁS

adunk a radikálisan másnak, integráljuk fogalmi és nyelvi rendszereinkbe, végessé és immanenssé tesszük. Ugyanakkor lehet, hogy az embernek szüksége van erre az önkényre, hogy ezáltal biztosítsa érzékenységét a transzcendens mutatkozására.

*

Két különböző perspektívát határoztunk meg, az egyik a határtalanra, a másik a végtelenre nyitott. A határtalan perspektíva objektíválja a tárgyakat, a világot és a valóságot. Aki e perspektíva nézőpontjába helyezkedik, már eleve a külső tárgyaknál van, azok tárgyszerű, materiális valóságával van dolga, és felfüggeszti a tárgyakhoz való szubjektív hozzáférés kérdését. Ebben a perspektívában nem beszélhetünk a transzcendens mutatkozásáról, hiszen itt az a lényeg, hogy a végső határt korlátlanul kitoljuk, igazolva annak látszólagosságát és esetlegességét. A transzcendens egy olyan perspektíva számára mutatkozhat meg, amely érzékeny a végső határra, és ezáltal a végtelenre nyitott. A transzcendens maga a végtelen, amelynek mutatkozása kinyilvánítja a végső határ meglétét is. A végtelen nem határolja a végső határ, mégis számunkra, véges lények számára a végtelen és a határ megjelenése bensőségesen összekapcsolódik. A végtelen mutatkozása kétségtelenül paradoxon: annak megmutatkozása, ami nem mutatkozhat meg, és olyan megmutatkozás, amely megmutatkozása ellenére rejtve marad. Bizonyos, hogy egy ilyen megmutatkozásnak nincsen értelme, ha a határtalan perspektívából kiindulva igyekszünk jelentést tulajdonítani neki. Ám abból a perspektívából, amely bensőségesen hozzánk tartozik, és amely a végtelenre nyitott, nagyon is van. Hiszen olyan eseményről van szó, amely egyszerre teszi nyilvánvalóvá, hogy végesek vagyunk, és hogy létezésünk valamilyen módon összefügg a végtelennel. A transzcendens mutatkozása véges emberi természetünk rejtett lehetősége és titka.⁵

⁵ A publikációt az Európai Unió és a magyar állam támogatta, az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 számú projekt keretében.